

AHMET MİTHAT EFENDİ'NİN ROMANLARINDA DOĞU NOSTALJİSİNİN GÖRÜNÜMLERİ*

Özlem ÖZTOK**

Öz: Geçmişe duyulan özlem olarak bilinen nostalji 17. yüzyılda askerlerde ortaya çıkan bir hastalık durumu şeklinde kendini göstermiştir. Diğer yüzyıllarda kavram sadece nörolojik bir hastalık olmaktan çıkmış; psikoloji, sosyoloji, reklam, tüketici ilişkileri gibi farklı birçok alana hitap eder hâle gelmiştir. İçerisinde barındırdığı çeşitli duygu durumları sayesinde nostalji kavramı kişilerde ya da toplumdaki geçmişin şimdiden daha iyi olduğu hissini uyandırmaktadır. Bu nedenle nostalji hem ideolojik hem de ütöpik boyutuyla şimdi ve gelecek tasavvurunun inşasında etkilidir. Özellikle derin toplumsal olayların yaşandığı süreçte bir tür kimlik arayışına dönüşür. Bu durum Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde oldukça belirgindir. Yapılan çalışmada nostalji kavramının kimlik inşasındaki rolü ve Doğu'yu yüceltmede kullanılan bir savunma mekanizması olduğu üzerinde durulacaktır. Ahmet Mithat Efendi'nin anlatılarında Doğu nostaljisinin nasıl ele alındığı ifade edilecektir.

Anahtar Sözcükler: Ahmet Mithat Efendi, nostalji, kimlik, Doğu medeniyeti, Doğu nostaljisi

A Synthesis of Eastern Nostalgia In Ahmet Mithat Efendi's Novels

Abstract: Nostalgia, known as the nostalgia for the past, manifested itself in the 17th century as an illness that emerged in soldiers. In other centuries, the concept ceased to be just a neurological disease; It has come to address many different fields such as psychology, sociology, advertising, and consumer relations. Thanks to the various emotional states it contains, the concept of nostalgia makes people or society feel that the past is better than the present. For this reason, nostalgia, with its ideological and utopian dimensions, is effective in the construction of the imagination of the present and the future. Especially in the process of deep social events, it turns into a kind of search for identity. This situation is quite evident in the works of Ahmet Mithat Efendi. In the study, it will be emphasized that the concept of nostalgia is a defense mechanism used to glorify the East and it will be expressed how Eastern nostalgia is handled in Ahmet Mithat Efendi's narratives

Keywords: Ahmet Mithat Efendi, nostalgia, identity, Eastern civilization, Eastern nostalgia

Giriş

Nostalji Kavramı ve Nostaljinin Tarihsel Temellerine Bakış

Modern Batı kültürünün temelini oluşturan *Odyseia*, kendinden sonra birçok yazarı etkilemiş önemli bir metindir. Truva Savaşı'ndan sonra eşi Penelope ve oğlu Telemakhos'a kavuşmak için eve dönmeye çalışan Odysseus'un maceraları anlatılır. Homer'ın anlatımıyla Odysseus ile Penelope'nin arasında geçenler zamanla ev ve dönüş gününe duyulan özlem hâline gelir. Aslında bir eve dönüş hikâyesi olarak da nitelendirilebilecek destan nostaljinin en kuvvetli yansıması olarak kabul edilir. Nostalji teriminin tarihin en ünlü gezginlerinin ilham kaynağı olduğu, en eski metinlerin içinde bile yer aldığı görülebilir. Batı'nın antik Yunan'daki eski dayanak

* Çalışma 'Öztoç, Ö. (2020). *Ahmet Mithat Efendi'nin Romanlarında Doğu Nostaljisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Eskişehir.' künyeli doktora tezinden hareketle meydana getirilmiştir.

** Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, Eskişehir TOKİ Şehit İsmail Tetik Anadolu Lisesi. Eskişehir / Türkiye. E-posta: ozlemoztok7@gmail.com / ORCID ID: 0000-0001-5590-2894.

noktasına kadar giden nostalji literatürde farklı biçimlerde ele alınmıştır. Nostalji teriminin anlamı nostos (return) ile algos¹ (pain)un birleşiminden gelir. Nostaljinin harfi harfine *evsizlik özleminden muzdarip olma* anlamında olduğu belirtilir (Sedikides vd., 2008: 304).

Svetlana Boym *Nostalgia and Its Discontents* makalesinde nostaljiyi var olmayan veya hiç var olmamış bir eve duyulan özlem olarak tanımlar. Böylece nostalji kavramı, zaman ve mekândan uzaklaşan bireyin/ toplumun gittikçe şiddeti artan ve güçlenen özleminin de ifadesi hâline gelir. Kavramın şaşırtıcı bir şekilde modasının geçmeyip esrarengiz bir hâl aldığını belirtir. Çünkü ona göre bir kayıp ya da yer değiştirme duygusunun ötesinde nostalji, bireyin kendi fantazisiyle yaşadığı bir romanıdır. İçinde sinematik bir görüntü taşır. Bu görüntü ev ya da ev dışı, geçmiş ile şimdi, rüya ile günlük yaşam gibi iki görüntünün üst üste binmesi gibidir (2007: 7). Kişinin zihninde beliren bu görüntü evreninin bir bakıma palimpsest olarak *şimdide* belirdiği söylenebilir. Altta yatan metni diriltmek ya da açığa çıkarmak (Dillon, 2017: 92) anlamında yüzyıllardır kullanılan bu terim nostaljinin oluşturduğu görüntü evrenini açıklamada yardımcı olacaktır.

Palimpsest üretiminin Mısırlılar dönemine kadar gitmesine rağmen zirve noktasının 7 ile 9. yüzyıllar olduğu bilinmektedir. Palimpsest yöntemi eski yazı ile yeni yazının üst üste, aynı doğrultuda ya da satır aralarında birleştirilmesi işlemine dayanmaktadır. Tırşeler bu yolla defalarca yeniden kullanılarak ikili, üçlü palimpsestler dolayısıyla farklı anlam katmanları oluşturulmaktadır (Dillon, 2017: 30). Nostalji aynı palimpsestler gibi geçmiş ve *şimdinin* bazen üst üste binerek bazen birbirinin yerine geçerek anlam katmanlarını meydana getirmesidir. Nostalji zihni bir palimpsest olarak kullanırken birey seçmece bir tavırla *şimdiyi* geçmişin ağırlığında yeniden oluşturur. Nostalji de palimpsest gibi *muhafaza*, *ortaya çıkarma* ve *yeniden inşa* sürecine dayanır. Hatırlar, geçmiş ya da geçmişten parçaları diriltir ve özgün bir *şimdi* ya da gelecek tasavvuru kurar. Daha geniş anlamda söylenecek olursa nostalji gelecek tasavvurunu kurarken geçmişe çoğu zaman özel bir anlam yükleyerek onu yüceltir, anıtlştırır, geçmiş zamanı mit hâline getirir. Bu noktada onun olumlu ve olumsuz anlamlarından bahsetmek mümkündür. Taşdığı anlam evreni bireye, parçası olduğu topluma hatta nesnenin kendisine bağlıdır. Geçmiş -ya da geçmişin yerine konulan her şey- özelleştirilerek üzerinden yeni anlamlar üretilen bir palimpsest zemine hâline gelirken nostaljinin sadece bunlarla yetindiğini söylemek yanlış olacaktır. Aynı zamanda modernin, ilerleme ve ütopyanın bir parçası olacak şekilde geniş bir zaman dilimine yayılır.

Nostalji, hayat kadar eski bir fenomendir. Holbrook ve Schindler bu fenomenin temelini Âdem ve Havva'nın cennetten kovulması ve insanoğlunun cennet bahçesinde geçirdiği eski güzel günlere duyduğu güçlü özleme kadar götürür.² Âdem ile Havva'nın yeryüzüne inmeden önceki prelapsiyen dünyada kayıp masumiyeti arama ve cenneti

¹ *Nostaljinin Geleceği* kitabında nostalji kavramını Svetlana Boym ve *Yearning for Yesterday* kitabında Fred Davis, nostos (eve dönüş) ve algia (özlem) olarak açıklamıştır. Detaylı bilgi için bk. Svetlana Boym, *Nostaljinin Geleceği*, Metis Yayınları, İstanbul, 2009, s. 14; Fred Davis, *Yearning for Yesterday*, The Free Press, 1979, s. 1.

² Bu tür bilgiler Tannock ve Stewart'ın eserlerinde de benzer şekilde yer alır. Detaylı bilgi için bk. Susan Stewart, *On Longing: Narratives of the Miniature, the Gigantic, the Souvenir, the Collection*, Durham, Duke University Press, 1993; Stuart Tannock, "Nostalgia Critique", *Culturel Studies*, 9(3), 1995, ss. 453-464.

yeniden kazanma arzusu birçok yazar tarafından konu edilir. *The Odyssey* dışında John Milton’ın *Paradise Lost*, Joyce’un *Ulysses*, Proust’un *Remembrance of Things Past* eserleri benzer temalar taşır (Holbrook ve Schindler, 1991: 330). İnsanın dünyadaki varlığının bir arzu ile başlayıp nostaljiyle devam etmesi, geçmişle uğraşısını da anlatır. Ancak yine de tarih, hatırlama, anımsama gibi geriye bakmanın ifade şekillerinden hiçbir kelime nostalji ile eş anlamlı değildir. Aynı duygu durumunu yansıtmaz. Bireyi nostaljik hissettirmez. Dolayısıyla nostalji *sadece geçmişten* daha fazlasıdır (Davis, 1979: 13).

Nostalji kavramı tek bir disiplinin inceleme alanına girmemektedir. Tıp terimi olarak ortaya çıkıp psikolojik bir bulgu hâline gelen ve üzerinde çeşitli araştırmalar yapılan kavram, bir tarihsel duygu, eve dönüş özlemidir. Başlarda vatan hasreti ya da yurt özlemi olarak görülen nostalji; 17. yüzyılda Johanness Hofer tarafından anlam kazanmıştır. Hofer; nostaljiyi medikal ya da nörolojik bir hastalık olarak kavramsallaştırmıştır (Wildschut vd., 2006: 975). Paralı askerlerin yaşadıklarından yola çıkılarak tıp terimi olarak kullanılmıştır. Bu hastalık ağlama krizleri, düzensiz kalp atışları ve iştahsızlık şeklinde kendini göstermektedir. 20. yüzyılın başlarına kadar endişe, mutsuzluk, uykusuzluk belirtilerini içeren psikiyatrik kargaşa olarak tanımlanmaya başlanmıştır. 20. yüzyılın ortalarında erken yaşam ortamına dönüş isteği içeren zorlayıcı ve dürtülerle oluşan kargaşa olarak belirtilmiştir. Wildschut ve arkadaşları 17-18. yüzyıllarda bir hastalık olarak kabul gören nostaljinin tanımının değiştiğini ve artık onun melankoli ya da depresyon olarak düşünüldüğünü söylemiştir (Wildschut vd., 2006: 975). Stauth ve Turner bu görüşe yakın saptamalarına *Nostalji, Postmodernizm ve Kitle Kültürü Eleştirisi* yazılarında yer verir. Batı’da nostaljinin iki ayrı gelenek hâlinde ele alındığını belirtirler. Bunlardan ilki melankoli ile ilişkilendirilen kavramın tıbbi bir yaklaşım olarak literatürde yer alması, diğeri 17. yüzyıldan beri nostaljiyi melankoliye gömülen dâhilerin moral değeri olarak gören yaklaşımdır. Aristoteles’in dâhilerin daha çok melankolik olduğu görüşünü de içeren bu saptamalarda nostalji kavramının melankoli problemiyle beraber çok eski zamanlardan beri tartışıldığını da gözler önüne sermektedir. Sosyolojik boyutuyla değerlendirildiğinde nostalji ve melankolinin, insanın geçen zamanın farkında olması ve kayıplarına şahit olmasından kaynaklı bir bilinç taşımasından ortaya çıktığı görülebilir (1992: 63-64).

Svetlana Boym *Nostaljinin Geleceği* isimli kitabında 17. yüzyılda hastalık olarak kendine yer bulan nostaljinin insanın eviyle, kendisiyle, geçmişle ilişkisini anlatan iki türü olduğunu belirtir: Yeniden kurucu ve düşünsel nostalji (2009: 76). Bu iki tür aslında nostaljinin ne psikolojik sürecini ne de doğasını anlatmaktadır. Sadece nostaljinin sıra hasretini anlamlandırma çabasına yardımcı olmaktadır.

Yeniden kurucu nostalji kendini nostalji olarak değil; hakikat ve gelenek olarak görür. Mutlak hakikati korur (Boym, 2009: 20). Dolayısıyla içerisinde sürekli bir endişe taşımaktadır. Bu endişe geçmiş ve şimdi arasındaki uyumsuzlukları, gelenek ve devamlılığını sorgulayan kesime dairdir (Boym, 2009: 81). Çünkü kompo teorisini içinde barındıran yeniden kurucu nostalji sürekli topluma karşı olacak yeniden inşaların kaygısını içinde barındırmaktadır (Boym, 2009: 79).

Yeniden kurucu nostalji kayıp duygusunun verdiği hassasiyetle olmayanı sürekli yeniden inşa sürecine dayanır. Bu duygu göçmenlerin yaşamı ya da anlatılarında belirgin olarak görülmektedir. Miyazawa göçmenler üzerine yaptığı çalışmasında, nostaljinin özellikle anavatanlarından uzakta yaşayan göçmenlere uygun bir kavram

olduğundan bahseder. Onlar nostaljiyi kayıpları için başa çıkma stratejisi olarak kullanmışlardır. Kendi dillerini, konuşmalarını, dinî ritüellerini devam ettirmeye çalışmaları ve geleneksel düğün adetlerini yerine getirmeleri bu yönde değerlendirilebilir (Miyazawa, 2012: 59). Göçmen anlatılarında görülür ki yeniden kurucu nostalji yaygın olarak tanıdıkların kaybıyla başa çıkmada kullanılan bir stratejidir ve insanların diğerlerinden üstünlükleri, milletlerin/etnik grupların saf kökenlerini vurgulayan semboller içeren ritüeller ve anlatılar yaratmayı içeren vatanın resmî anılarını inşa etmeyle başlar (Anderson, 1983; Domonosh and Seager, 2001; Hall 1992'den aktaran Miyazawa, 2012: 60).

Düşünsel nostalji ise yeniden kurucu nostaljiden farklı olarak eve dönüşü erteler (Boym, 2009: 76- 77). Onun amacı hiçbir zaman yeniden kurucu nostalji gibi inşa süreci olmamıştır. Daha çok bireysel ve kültürel hafızanın peşindedir (Boym, 2009: 87).

Holak, Havlena ve Matveev (2006: 196) *Exploring Nostalgia in Russia: Testing the Index of Nostalgia- Proneness* isimli makalelerinde nostaljik deneyimin doğasını; kişiye karşı toplumsal, dolaylı deneyime karşı doğrudan deneyim şeklinde ele almışlardır. Nostaljinin kişisel ya da kolektif olma durumu ile doğrudan ya da dolaylı bir deneyimin ürünü olup olmadığını tartıştıkları makalede kişisel, kişiler arası, kültürel ve sanal olarak dört kategoriye ayırdıkları nostaljiyi tabloşturmuşlardır:

Sosyal Deneyim			
		Kişisel	Toplumsal
Deneyimin Doğası	Doğrudan	Kişisel Nostalji	Kültürel Nostalji
	Dolaylı	Kişiler arası Nostalji	Sanal/Canlandırılmış Nostalji

Tablo 1: Nostalji Kategorileri

Nostalji hakkındaki bir diğer sınıflandırmayı da Fred Davis *Yearning for Yesterday* kitabında yapmıştır. Sınıflandırmayı yaparken nostaljik reaksiyonları mantıksal bir çerçeveye oturttukları bunları *nostalji hissediyorum, hissettiğim nostaljiyi düşünüyorum, hissettiğim nostaljinin yansımaları üzerine düşünüyorum* gibi bazı cümlelerle somutlaştırmıştır (1979: 17). Somutlaştırılmış bu cümleler aslında bireyin nostaljik reaksiyonlarının ifadesidir. Dolayısıyla bu ifadeler bireyin nostalji durumunda buldukları duyuş ve biliş seviyelerini göstermektedir. Fred Davis buradan yola çıkarak duygusal ve bilişsel bir karışıklık içerdiğini düşündüğü kavramı basit, yansıtıcı ve yorumlanmış nostalji olarak üçe ayırmıştır.

Nostalji: Güvenli Eve Dönüş ve Şimdinin Telifisi Üzerine

Modernleşmenin ve sıkışmışlığın güçlü etkisiyle yeni yolların tükendiği hissi, geçmişe özlemi ya da güvenli ev görülerek sınırlanmış nostaljiye olan isteği daha da arttırmıştır. Değişimi yaşayan ama ayak uyduramama kaygısıyla beklentilerini tarihin köklerinde arayan insanoğlu *şimdinin* telifisini anılarıyla ya da idealleştirdiği geçmişle telafi etmeye çalışmaktadır. Bu durum bir süre sonra nostaljinin ideolojik boyutuna dayanır.

İdeolojiler toplumsal yaşamı düzenler, bu yaşamı belirli etkinlikler doğrultusunda yönlendirir ve uygulamalarını meşru ya da gayri meşru kılarlar (Freeden, 2011: 20). Nostalji de bu yönden ideolojik bir tavır olarak toplumdaki hakikati yeniden ele alır ve düzenler. Seçmecî bir tarih anlayışıyla oluşturduğu şimdi tasavvuruna nostaljik bakış açısında sıkça rastlanır. Örneğin altın çağlara özlem bu yönde değerlendirilebilir. Tüm zamanlar için mükemmel ve ideal olan adeta mitleştirilerek bu tarihsel süreç meşruluk kazanır. Sonsuz güven hissiyle bireyde deneyimlemediği ama mükemmele erişeceğini düşündüğü bir tarihsel sürece ulaşma arzusu doğar.

Modern dünyada nostalji, içe kapanıp sadece geçmişe sığınma hissinden farklı olarak toplumun ve bireyin hangi geçmiş ve geleceğe ilerleyeceğini belirleyebilen güçtedir. Nostaljinin bahsettiğimiz ideolojik boyutu bir milletin geleceğine yön verirken aynı zamanda o toplumun kodlarını belirleyerek somut bir kimlik sunar. Toplumlar kendilerine ritüeller, tarihi yapılar, anıtlar, sanat eserleri ya da edebî eserler yoluyla bir aidiyet oluştururlar.

Nostalji geçmişe özlemdir. Bir yanıyla unutma ve hatırlama eylemlerine bağlı olarak özlem duyulacak geçmişî belirler; bir yanıyla kendine unutma ve hatırlama, geçmiş ve gelecek arasında bir mücadele alanı inşa eder. Bu nedenle nostalji *geçmiş*, *gelecek* ve *şimdi* ile ilgili her türlü ilişki ağının yeniden düzenlenmesidir.

Nostaljinin ideolojik boyutu millî kimlik inşasına kadar uzanabilir. Sürekliliğin sağlanmadığı durumlarda (savaşlar, ölümler, kayıplar, kişisel ya da toplumsal travmalar) kavram önemli rol oynar. Riskin daha az olduğu bir ortama dönüş karışık bir *şimdi* ve bilinmeyen bir *gelecekte* daha güven vericidir. Makalede nostaljinin *geçmiş*, *şimdi* ve *gelecek* ilişkisinden yola çıkılmış; nostaljinin Ahmet Mithat Efendi’nin eserlerinde kimlik inşa aracı olarak nasıl yer aldığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Türk, Türklük, Türklere ait görüşleri, Osmanlı ve İslam dinine ait vurguları ele alınmıştır.

Nostaljik Yolculuk: Kökene Dönüş

Tanzimat Dönemi’nde geçmişin yeniden inşasına dayalı süreç Ahmet Mithat Efendi’nin ideolojisinin bir parçasıdır. Bu ideolojik tavrın içerisinde tarih başvurduğu önemli bir dayanak noktasıdır. O, şu an muhtaç olduğu Batı terakkisinin, yüzyıllardır fazlasına sahip olduğunu düşündüğü büyük Osmanlı’nın temellerindeki varlığına inanır ve bu gücü ortaya çıkarmaya çalışır. Tarih onun için önemli bir bağdır. Ahmet Mithat’ın tarihe verdiği önem, onu *medeniyet-i nev’-i beşerin tercüme-i hali* (Ahmet Mithat Efendi, 2013a: 214) olarak görmesi ve hakikate dayandığını savunmasından gelir. Bu nedenle hem gittiği Şarkiyatçılık Kongresi’nde hem de birçok eserinde Osmanlı tarihini sık sık öne çıkarmış, Batı medeniyetinin temellerinde yatan güçlü bir Doğu medeniyeti algısını vurgulamıştır.

Ahmet Metin ve Şirzat romanı güçlü Doğu medeniyeti inşasında bahsedilmesi gereken en önemli eserdir. Roman boyunca seyahatleriyle okuru dünyanın birçok yerine götüren Ahmet Metin, ideal Osmanlı vatandaşı olarak tarihinin izlerini sürer. Roman Ahmet Metin’in okuduğu İtalyanca kitabın kahramanının izini takip etmesiyle şekillenir. Pire Limanı’nda karşılaştığı Neofari isimli bayanla roman boyu Türkler, Osmanlılar, İslam dini hakkında konuşarak adeta Batı karşısında kendini savunur. Ahmet Mithat Efendi, Doğu’nun ideal tipi Ahmet Metin ile hem Batı’ya kendi gücünü gösterme gayreti içinde hem de Osmanlı’nın ne kadar güçlü bir tarih, medeniyet ilişkisi içinde olduğunu Türk’ü, Türklüğü, Osmanlılığı yücelterek okura sunma ve Osmanlı’nın

yıllardır hissederek gururlandığı ihtişam duygusunu tekrar canlandırmaya çalışmaktadır.

Ahmet Metin, romanda Türk olmayı Hz. Nuh'a kadar götürmüştü; Türk'ün dünyadaki yerinin çok eskilere dayandığını ve Osmanlı'nın sahip olduğu bu kutsal temellerin büyüklüğünü ifade etmiştir³: “*Nihayet ilk Türk unvanını alan zat, Hazret-i Nuh'un hafidi olup Nuh Aleyhisselam doğrudan doğruya bizim ağa babamızdır*” (2013a: 72). Yazara göre bu durumun herkes tarafından eskilerden beri bilinen bir gerçek olduğu açıktır: “*Ahfad-ı Nuh'tan birisinin ismi Türk olduğu, bundan dokuz asır kadar mukaddem telif olunmuş bulunan Arap ve Acem kitaplarına yazılmıştır*” (2013a: 217). Türkler en kadim medeniyetleri bile tesis etmiştir: “*Medeniyetin en kadim sureti olan medeniyet-i Çiniye'nin elbette Türkler tarafından tesis edilmiş olduğu meydana çıkacaktır*” (2013a: 72). İlerleyen sayfalarda Ahmet Metin Avrupa'nın içinden bir bilim adamı olan İtalyalı Sezar Kanto'nun tarih kitabını Fransızca olarak okuyup Türklerin kadim tarihinden örnekler verir. Uzun uzun Türklerin, Türk namını nasıl ve ne zaman aldıklarını anlatır:

Bunların ism-i kadimleri Hyung olup Hyunaglardan birkaç tayfa, Lyanag Şimalî Hükümeti tarafından firara mecbur edildiklerinde Sihal yani “Baykal” Nehir ve Gölü kenarlarına iltica etmişler idi. Orada iken vahşi bir halk bunları katliam eyledi. Yalnız on yaşında bir çocuk kaldı ki onun da elleri ayakları kesilmiş idi. Bir su başına kadar sürüklenerek orada bir dişi kurda tesadüf eyledi. Kurt ile ünsiyet ederek, kurt çocuğu beslediği gibi çocuktan hamil dahi kaldı. Nasılsa bir dağa kadar çekilerek orada on nefer oğul tevlid eylediler. Badehu bunlar civardan birtakım kadınları igtisab eyleyerek çoğalmaya başladılar. Hasena isminde birisi bu yeni kabilenin başı oldu ki bu kelime ‘kurt’ manasınadır. Ve aslı nesli kurt olduğunu göstermek için de bayrağına bir kurt kafası resmeyledi. Bunların adetleri çoğalarak Altay Cibali'nin vadilerine yayıldılar. O zaman Türk namını aldılar ki, Çinliler bu ismi “Tukiyu” diye tesmiye eylediler (2013a: 215).

Türk tarihinin başlangıcından bahseder. İslamiyet öncesi Türklerin üstünlüklerini anlatır:

Türk kavmi pek kadim, pek büyük, pek ali-haslet bir kavimdir. Abbasiyenin daha mebadi-i şöhretinde bunlar askerlik hizmetiyle memalik-i İslamiyeye gelerek İslamın asıl seyf-i satvetini, Türk bazuları sallamış oldukları gibi İslamdan evvel dahi Türklük hem terakkisiyle hem ulüvv-i şanıyla en büyük milletlerden idi. “Sitya” namıyla coğrafya-yı kadime üzerinde tahdid-i hududuna bile Yunanlıların muktedir olamadıkları memalik, işte şimdiki Türkistan olup, her millet İskender-i kebir mağlup olmamışlar idi. Bundan üç dört bin sene evvel Anadolu'yu da Mısır'a kadar feth ve birçok yıllar idare edenler bunlardır (2013a: 72).

Türkler Ahmet Mithat Efendi'ye göre birer şövalye ruhu ve niteliğini taşıyor. *Ahmet Metin ve Şirzat* romanında *Kırk Ambar*'da yazdığı *Tarih-i Osmanî'nin Kısm-ı Şairanesi* isimli yer almış birkaç makalesine atıfta bulunarak orada Gazi Osman, Gazi Orhan,

³ Ahmet Mithat Efendi; *Ahmet Metin ve Şirzat* romanından önce *Avrupa'da Bir Cevlan* kitabında Türk, Osmanlı ve Müslümanlığı tanıtmak amacıyla önemli bilgilere yer verir. Türklerin temellerini Hz. Nuh'a kadar götürerek Doğu medeniyetinin nostaljik izlerini sürer (2015: 223).

Gazi Abdurrahman Hazretleri’nin okunmasını tavsiye eder (2013a: 72-73). Romanın birçok yerinde tarihî kişiler ve olaylardan bahsetmeye devam eder: Beyazıt Han’ın kahramanlıkları (s. 293, 352), Navarin Deniz Savaşı (s. 333), Kaptan-ı Derya Hayrettin Paşa ve Şark tarihinin önemli olayı olarak nitelendirdiği Körfez Deniz Savaşı (s. 371-372) bunlardan birkaçıdır. Aslında anlatmak istediği şey Osmanlı tarihinin büyük kahramanlar ve kahramanlıklarla dolu olduğu ve bu konuda Batı’dan eksik bir yanının olmadığıdır. Ahmet Mithat’a göre büyük milletler için bir iftihar vesilesi sayılabilecek büyüklü küçüklü birçok zafer, Osmanlının tarih sahnesinde dolup taşar (2013a: 352). Batı’nın bugünkü seviyeye ulaşmasında Türk ve Müslümanların olduğunu sürekli vurgulayarak 19. yüzyılda görülen bu hızlı ilerleme sürecinin temellerini attıklarını belirtir. Bu büyük öz güvenin altında yatan; Türklük, Osmanlılık ruhu ve İslam diniyle yükselen bir medeniyetin yüzyıllardır dünya coğrafyasındaki izleri ve her alandaki tarihî başarılarıdır. Ahmet Metin, Sicilya gezisi sırasında Neofari’ye önemli ve tarihî yerleri gezdirirken birçok eserde Müslümanların izi olduğunu ifade eder. İslam medeniyetinin ilim ve sanayiye ettikleri hizmetlerin Avrupa için ilk ders olduğu ve önemini hâlâ koruduğunu belirtir: “*Milel-i İslamiyenin ulûm ve sanayie ettikleri vaktiyle Avrupa için ilk ders ve meşk makamına kaim olduğu gibi hâlâ dahi o ehemmiyet-i âliyyeyi muhafaza etmekte bulunduğunu düşünüyor idi*” (2013a: 490-491). Sicilya Müslümanlarının, Avrupalıların henüz zaman hesabı yapma usulünden habersizken güneş saatleri yapıp takvim düzenlediklerinden bahseder. İlim ve fenleriyle denizciliği de çok ileri götürmüşlerdir. Avrupalıların onlardan aldıkları ilmi kat kat ileri taşıdıklarını anlatır. Ahmet Mithat Avrupa’nın bugünkü terakki ve çalışmasını takdir ederken onların bu yolda ilerlemesinde temeli Müslümanların attığını vurgular (2013a: 491).

Yukarıda ele aldığımız bilgilerden yola çıkarak Ahmet Mithat Efendi’nin Türklük ve Türk’e ait olan her şeyi önemseydiği, kimliğin bir parçası ve kimliğin devamı olarak hem İslam dini hem de Osmanlılığın ayrılmaz bir parçası olarak ele aldığını söylemek yerinde olacaktır. Bu nedenle Türk’e, Türklüğe ve Türk diline vurgusunu eserlerinde de görmek mümkündür ancak hiçbir eserinde Türk’e yapılan atıflar *Ahmet Metin* ve *Şirzat*’taki kadar derli toplu değildir⁴. Bu romaniyle yazar Türklerin varlığının insanlığın ve tarihin her yerinde bulunduğunu sıkça vurgular.

Ahmet Mithat Efendi’nin Türklük ile ilgili hassasiyeti, Türklüğü yüceltmesi; isminde bile Türk kimliğini vurguladığı eseri *Paris’te Bir Türk*’te de açıkça görülmektedir. Özellikle farklı milletlerin bir arada bulunduğu gemi yolculuğuna yer verilmesi sanki Türk’ün meziyetlerinin ortaya konması ve ihtişamını tekrar kazanmak isteyen Osmanlının kendini, geleneklerini anlatması için oluşturulmuş bir mekândır. Romanın kahramanı ahlaki değerlerini koruyan, ideal özellikler taşıyan, Batı’nın her kesimini kendine hayran bırakan Nasuh Efendi’dir. Zamanla Nasuh Efendi tüm Paris tarafından tanınacak bir Osmanlı hâline gelecektir ki bu hem Türk hem Osmanlı kimliği ve gelenekleri adına Doğu nostaljisinin bir yansımasıdır. Nasuh Efendi sahip olduğu üstün meziyetlerle Türklerin *mabihü’l-iftiharı*, Avrupa’nın *nadirü’l-emsal âlimi* olarak okura sunulur (2000n: 412). Bir zamanlar Osmanlının padişahlarının sahip olduğu birçok üstün özellik romanda Nasuh Efendi’ye atfedilir. Nasuh Efendi *feylesof*,

⁴ Fazıl Gökçek, Ahmet Mithat Efendi’nin bazı eserlerinde rastlanabilecek olan Türkçü tavrının romanlarından sadece *Ahmet Mithat ve Şirzat*’ta bulunduğunu belirtir. Bk. Fazıl Gökçek, Ahmet Mithat Efendi ve Türk Dünyası. *Küllerinden Doğan Anka*, (2. bs.), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 226-240.

muharrir, şairdir (2000n: 320). Tarih, siyaset, gelenek, yabancı dil, yabancı ülkelerin edebiyatları, müzik gibi birçok alanda söz sahibi olacak kadar bilgilidir. Neredeyse dünya hâkimi Osmanlının birçok ferdinin zaten Nasuh karakterinde vücut bulduğu algısı ve onun yüceltilmesi yine aynı romanın kahramanı Zekâ Bey tarafından da adeta gözler önüne serilir. Zira Zekâ Bey gibi milletine ait değerlerden yoksun kalmış, yanlış Batılılaşarak aykırı tip hâline gelen şıkların varlığı Nasuh'u bir kez daha gerçek Osmanlı kimliğiyle yücelterek idealleştirmiştir.

Ahmet Mithat Efendi'nin Nasuh gibi ele aldığı ve yücelttiği bir diğer Türk *Mesail-i Muğlaka* (2003c) romanındaki Abdullah Nahifi olarak okur karşısına çıkar. O da Nasuh gibi birçok kişi tarafından tanınmış, Paris'te şöhrete kavuşmuştur. Özellikle cesaret ve adalet anlayışıyla Osmanlı ahlakını en iyi şekilde temsil eden Türk roman kahramanlarından.

Osmanlı ahlakını en iyi şekilde temsil eden bir diğer Türk/Türkler *Acâyib-i Âlem* (2000a) romanıyla okur karşısına çıkan Suphi ve Hicabi Beylerdir. Çıktıkları uzun gemi ve kara yolculukları sonrası Türk ve Osmanlı kimliğini en iyi şekilde temsil etmiş, merak edilen konular hakkında Türkleri ve Osmanlılığı yücelterek anlatmaya çalışmışlardır.

Ahmet Mithat Efendi Türklük kavramını dağılmaya yüz tutmuş Osmanlı coğrafyasının yaşadığı zaman diliminde etnik kimlik unsuru olarak hiçbir zaman vurgulamamıştır. O her zaman Osmanlı üst kimliğinin bir savunucusu olmuş; Tüzer'in ifadesiyle Türkleri ahlak, kimlik ve insanî değerlerle kimlik bilinci etrafında tutmaya çalışmıştır (2014: 284). Türklüğü her zaman övmüş, Osmanlılığın önemli bir yanı olarak görmüş ve yüceltmıştır.

Ahmet Mithat Efendi'nin roman ve hikâyeleri değerlendirildiğinde eserlerinde Türkleri öne çıkardığı görülmektedir.⁵ Bu konuyu ele alırken eserlerindeki kahramanların büyük çoğunluğunun Türklerden oluştuğunu ve genellikle Türklerin olumlu özellikleriyle ele alındığını söylemek mümkündür. *Firkat (Memduh)*, *Felatun Bey ve Rakım Efendi (Rakım Efendi)*, *Paris'te Bir Türk (Nasuh)*, *Karnaval (Resmi Efendi)*, *Henüz On Yedi Yaşında (Ahmet Bey)*, *Acâyib-i Âlem (Suphi, Hicabi)*, *Vah (Necati)*, *Hayret (Mirza İsmail)*, *Mesail-i Muğlaka (Abdullah Nahifi)*, *Bahtiyarlık (Şinasi)*, *Para (Vahdeti)*, *Demir Bey yahut İnkişaf-ı Esrar (Mustafa Kamareddün)*, *Gürcü Kızı yahut İntikam (Hüseyn Kulihan)*, *Müşahadat (Ali Osman Topuz)* özellikle Türk'ün yüceltildiği eserlerdir.

Kimliğin Sürekliliğine Özlem: Osmanlı Üst Kimliği ve Tezahürleri

Osmanlı, içerisinde farklı dil ve inanca sahip pek çok milleti barındıran çok uluslu bir devlettir. Fransız İhtilali sonrası çok uluslu devlet yapısının özgürlükçü yeni fikirler karşısında tehdit altında kalması, devletin bekası yönünden farklı yolların aranmasına sebep olmuştur. Osmanlıcılık, var olan tehditin gerçekleşmesinin önlenmesi adına 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren ortaya çıkan siyasi bir akımdır (Özcan, 2007: 485-486). Bu siyasi akımın etkisiyle Osmanlı topraklarında yaşayan her bireyin kendini bu tebaa içinde hissederek yaşamaya devam etmesi beklenmiş ancak Osmanlı

⁵ Ali Yıldız doktora tezinde Ahmet Mithat'ın eserlerinde ele aldığı tipleri milletlere göre tasnif etmiş ve *Süleyman Müsli*, *Kafkas*, *Arnavutlar* ve *Solyotlar* kitapları dışında Türklerin diğer eserlerinde büyük ölçüde yer aldığını tespit etmiştir. Detaylı bilgi için bk. Ali Yıldız, *Ahmet Mithat Efendi'nin Hikâye, Roman ve Tiyatrolarında İnsan*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1999.

topraklarındaki halkların kendi bağımsızlıklarını kurma isteğine engel olunamamıştır. Bu yüzyıldaki hareketli sosyal ve siyasi hayatla birlikte aydınların Osmanlı üst kimliğini savunması, yıllardır gelenek ve kökleriyle kendilerini bağlı hissettikleri devleti ayakta tutma çabasına büründükleri gözlenir. Bu aydınlardan biri olan Ahmet Mithat Efendi; yazar, gazeteci, aile babası ya da toplumun bir ferdi olarak kendini Osmanlı hisseder ve Osmanlıya ait görür. *Avrupa’da Bir Cevelan*’da Yahudi misiniz sorusuna verdiği cevap onun kendini nasıl gördüğünün de somut ifadesidir: “*Hayır efendi! Yahudi değilim. Osmanlıyım. Hem de Osmanlının en halisi olmak üzere...*” (2015: 116). Osmanlı, onu Ahmet Mithat yapan tüm değerleri taşıyan, tarihi ve güçlü kökleriyle zengin bir medeniyeti ifade eder. Bu nedenle kimliğine ait her şeyi savunur. Osmanlılığı yüceltir. Ahmet Mithat Efendi, ideolojisinin temelinde Osmanlıyı yücelten bir Doğu nostaljisi barındırır.

Ona göre Osmanlılık, Türklüğü ve Müslümanlığı da içinde barındıran önemli bir kavramdır:

Bizim Osmanlılığımızda iki şan vardır ki bunların yalnız birisi bile bizim için teşerrüfe kafi iken Hak Teala Hazretleri bizi onların ikisiyle birden mübcecel eylemiştir. Bunların da birisi Müslümanlık, diğeri Türklük. Bu iki şeyin ikisinin de tarihleri cihanda hiçbir milletin, hiçbir halkın tarihine kıyas kabul edemeyecek derecelerde kahramanane ve şairanedir (2013a: 46).

Ahmet Mithat Efendi’ye göre Osmanlının sahip olduğu şan Müslümanlık ve Türklüğün bir getirisidir. Müslümanlık ve Türklüğün Osmanlı üst kimliğinde yer alması Osmanlının diğer devletlerden farklı olarak sahip olduğu/ bundan sonra da olacağı bir zenginliktir. Bu zenginlik sayesinde dünyanın en güçlü ve döneminin en modern devletleri arasında yer almıştır. Özellikle askeri gücü ve teknik bilgisi yüzyıllarca Batı’yı peşinden sürükleyecek ve kendine hayran bırakacak nitelikte olmuştur. Osmanlılar düşmanlarına karşı kullandıkları yatağanları kendileri yaptıkları gibi Venediklilerden öğrendikleri top yapımını ilerletmiş ve Avrupa’ya bunu öğretip satmaya başlamıştır. Havan topu, yağlı paçavra ve muhasara topunu bir Osmanlı padişahının icat ettiği, devlet yönetimi yanında icat yapacak kadar teknik bilgiye sahip olduğu ve bunları örnek olarak Avrupalıların müzelerinde sakladıkları onun bakış açısıyla gözden kaçmaması gereken hususlardır. Zira Ahmet Mithat’a göre Osmanlı şanının bu getirileri hâlâ zihinlerde, savaş sahneleri ise kendi tabiriyle Batı’nın *çehresinde* görünmektedir (2002c: 60-61). *Menfa*’da açıkça ortaya koyduğu bu fikirlerin yansımaları *Ahmet Metin ve Şirzat* kitabında görülmektedir. *Yeni Hasan Mellah* olarak başlayan kitabın ilk bölümde yazar İstanbul’da yapılan kayıkların dünyanın hiçbir yerinde yapılamayacak kadar güzel olduğunu anlatır. Sandal ve kayık yapımındaki karşılaştırmalarından yola çıkarak Osmanlının zamanında fen konusunda herkese nasıl örnek teşkil ettiğini vurgular. Fen işlerinde gösterilen başarı gemi ve gemicilik ile dokuma alanında da kendini belli etmiş; her şeyle Avrupa’ya örnek teşkil etmiştir. Gemi ve gemicilerimiz emsalsiz konuma gelmiştir. Adeta Akdeniz’de Osmanlı sancağından başka bayrak dalgalanmaz olmuştur: “*Akdeniz’de Osmanlı sancağından başka bayrak temevvüc ettirmemek derecesine varmışlar. Mensucatımız, menkuşatımız, her şeyimiz Avrupa’ya örnek meşk olmuş. Hala bunları taklitten izhar-ı acz ederler*” (2013a: 11).

Osmanlılığın devletin bekası ve bireyin refahı için bir çatı görevi gördüğü açıktır. Ahmet Mithat Efendi’ye göre Osmanlılık kavramının Türklük ve Müslümanlıktan oluşması, bu kavramı güçlendirmekten öte diğerleri için de bir ön koşul niteliğindedir:

Çünkü bence hasbe'd-dünya Osmanlılık İslamiyet'ten evvel şayeste-i itinadır. İslam'ın bekâ-yı istiklâli, te'min-i selâmeti, rahatı, terakkisi dahi Osmanlılık sayesinde hasıl olabilir. İmdi İngiltere'de, Amerika'da İslamiyet'in çoğaldığını farz ettiğiniz zaman bir de bu halin Acem ve Hindistan şubeleri semeresiyle husûle geldiğini tahayyül ediniz bakayım! Hamiyet-i Osmaniyemiz hasebiyle yüreğiniz titremez mi? O halde bu İslamiyet bizim Osmanlılığımız için nâfi olacağına muzır olur. Ben evvel be evvel Osmanlıyım kızım! (2011b: 173-174).

Ahmet Mithat Efendi her şeyden önce kendini Osmanlı görür. Osmanlı tebaasının dinini ve kimliğini yaşayabilmesi için önce Osmanlılığın var olması, devletin bekasını sürdürmesi gereklidir. *Üss-i İnkılap* bu yönden Osmanlılığın açıklaması gibidir. Özellikle 1. cildinin ilk kısımları ele alındığında Tanpınar'ın da söylediği gibi Osmanlı ideolojisinin bir beyannamesi gibi işlev görmektedir (2012: 444). Ahmet Mithat'ın Osmanlıcılık düşüncesinin temel noktalarını içerir.

Osmanlı kimliği; hâkimiyeti altındaki milletlere, önceden sahip olduklarından daha fazla hürriyet vererek onları Devlet-i Aliye-i Osmaniye çatısı altında toplayıp birçok milleti içeren bir kardeşlik ağı içerisinde yaşam hakkı sunar. Bu durum Ahmet Mithat Efendi için Osmanlı medeniyetinin ne kadar üstün özelliklere sahip olduğunun açık bir göstergesidir (2013b: 24).

İngilizler tarafından maruz kaldıkları baskılardan kurtulmak isteyen Necidîlerin Osmanlılardan yardım isteği ve Osmanlı tebaası altına girmek için gösterdikleri çaba devletin gücü ve adaletli tavrından yararlanmak isteyen farklı milletlerin de varlığını ortaya koymaktadır (Ahmet Mithat Efendi, 2002c: 61). Bunun gibi durumların Osmanlı tarihinde sıkça yer aldığı, Osmanlı'nın birçok devlete yetebilecek, koruyabilecek gücünün olduğu açıktır. Osmanlı gibi şanlı bir milletin diğer devletler için övünç kaynağı olabilecek kadar çok zaferi vardır (Ahmet Mithat Efendi, 2013a: 352). O, Osmanlı şanını sonuna kadar muhafaza etmek ve bunu Osmanlı padişahı yönetimiyle gerçekleştirmek istegindedir. Bu yönden padişaha memnuniyeti açıktır (Ahmet Mithat Efendi, 2000d: 30, 151; 2000b: 15; 2000h: 116). Osmanlı kimliğine sonuna kadar bağlıdır, her fırsatta kimliğini ve devletini yüceltmekten geri durmaz. Bu tavrını sıkça dile getirdiği "*Biz Osmanlıyız!*" (2000h: 8; 2002b: 137) söyleminde görmek mümkündür. Özellikle *Kafkas, Gönüllü, Ahmet Metin ve Şirzat, Acâyib-i Âlem, Paris'te Bir Türk, Demir Bey yahut İnkışafı Esrar* romanlarında Osmanlı ve Osmanlılığa ait birçok şeyi kuvvetle savunduğu görülür.

Ahmet Mithat Efendi'ye göre Osmanlı kimliği, gayrimüslimlere sağladığı haklar açısından Batı'dan daha iyi koşullar altında yaşamayı taahhüt eden bir yaşam biçimidir.⁶ Bu yönüyle Osmanlı yönetim biçimi ve padişahlığın en medeni toplumlarda yer alan idare şekline farksız olduğunu savunur. *Paris'te Bir Türk* romanında bu konu birkaç sayfa boyunca ele alınmıştır. Roman karakteri Nasuh, Fontainebleau'yu gezerken Batılı arkadaşları ile aralarında geçen konuşmalar doğrultusunda cumhuriyet

⁶ Ahmet Mithat Efendi'nin satırlarından anlaşılan bu durumu destekleyen bir nokta da *Muhacirin Kanunnamesi*'yle birçok mültecinin Osmanlı topraklarına gelmeleri, onlara tanınan haklardan memnun olmalarıdır. Belli süreler vergi ve askerlikten muaf tutulmaları, yerleştikleri yerlerde din özgürlüğünün sağlanması Avrupa'da baskı altında bulunan gruplarda sevinçle karşılanmıştır. Detaylı bilgi için bk. Standford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (Çev. M. Harmancı). Cilt 2, E Yayınları, İstanbul, 1983, ss. 151-152.

ve sultanlık arasındaki farkı hürriyet, eşitlik kavramları üzerinden tartışmıştır (2000n: 298-306).

Nasuh “*Hiçbir hükümet olamaz ki hakk-ı hükümet milletin olduğunu teslim etmesin.*” (2000n: 305) diyerek hükümet ve millet ilişkisini vurgular. Yedi asır öncesi Müslüman bir hâkimin hakikati nasıl tasvir ettiğinden yola çıkarak sultanın olduğu yönetim şeklinin hakları korumaya yönelik olduğu ve diğer yönetim şekillerinden eksik olmadığı yönünde görüş bildirir: “*Hükümet-i cumhuriyye halka olan vesayasını ne ile tebliğ eder? Kanun vasıtasıyla değil mi? Ya Hükümet-i sultanıyye ne ile tayin eder?*” (2000n: 306). Anlaşılmaktadır ki Nasuh bu konuda sultanın yönetim şekline bağlı bir hükümette hak kaybının olmadığını savunmakta, dolaylı yoldan Osmanlı Devleti’ni ve yönetim şeklini de yüceltmektedir. Devlet şekliyle beraber İslamiyet’in hoşgörü sınırlarının da insan haklarına uygun olduğunu belirtir: “*Ol İslamiyeti ki hiçbir kavmin hürriyet-i dinine ve kavmiyyesine halel gelmeden, mes’udiyet-i medeniyyesini tekeffül edebilir. Nasıl ki bin iki yüz seneden beri etmiştir de*” (2000n: 306). Bu cümlelerle Nasuh’un vurgulamak istediği gerek yönetim şekli gerek inançlar konusundaki hassas tavrı sayesinde Osmanlı’nın birçok gayrimüslüm milletin yaşaması için cazip bir coğrafya olduğu ve bu durumun yüzyıllardır devam ettiğidir. Osmanlı bu yönüyle yaşamak için arzu edilen mekân ve devleti temsil eder: “*İşte Şarkta bu kadar milel-i gayr-i Müslime vardır. Cümlesi bu saadetle mes’ut oluyolar*” (2000n: 306).

Ahmet Mithat Efendi Osmanlı Devleti içerisinde Müslüman ya da gayrimüslim olarak yaşamının önemli bir ayrıcalık olduğunu düşünmektedir. Osmanlı yönetim biçimini, toplumsal yapısını savunur. Batılı roman karakterlerine bu konular hakkında ikna edici açıklamalar yapmaya çalışır. Bunları; Türklerin Osmanlıda hâkim millet olarak üstünlük kurmaya çalışmamları (2000a: 106; 2000h: 55; 2013b: 23-27), Osmanlı’nın dine saygısı (2013a: 389; 2002a: 77), farklı dinlerin evliliği konusundaki hoşgörüsü (2000a: 304; 2013a: 712; 2000m: 365; 2000n: 523), kişisel hürriyete verilen önem (2000c: 74; 2011a: 111), Osmanlı insanının centilmenliği (2013a: 246), iffeti (2013a: 346; 2000a: 172), kahramanca ve medeniyete uygun tavırları (2002b: 219; 2000d: 194), esarete karşı duruşları (2000d: 194) gibi örneklerle çeşitlendirmek mümkündür.

Gayrimüslimler Osmanlı topraklarında onlar kadar hür yaşamakta, her türlü hakları korunmaktadır: “*Devlet-i Aliyye ülkesinde Hristiyanlar âdeta Osmanlılar kadar hürdür, serbesttir*” (2000h: 55). Bu açıdan Ahmet Mithat Efendi’nin Osmanlılığı iki temel noktada yücelttiği görülmektedir: *Gayrimüslim olarak Osmanlı himayesinde yaşayanların memnuniyeti ve Osmanlı himayesinde yaşamayıp himaye altına girmeyi isteyen gayrimüslimlerin arzusu.*

Ahmet Mithat Efendi eşitlik ilkesi üzerinde durur. Bu, Osmanlılığın da temel noktasıdır. Özellikle Osmanlılık ve eşitlik ilkesinin uygulanması konusunda Ahmet Mithat Efendi tarafından Gazi Sultan Hamit olarak belirtilen Sultan Abdülhamit ön plana çıkarılır. Abdülhamit Osmanlılığın en iyi şekilde uygulanmasını sağlayan hürriyetperver olarak *Kafkas* romanında betimlenir. Onun bir işaretiyle birçok Türk’ün zor durumdakilere yardım için hemen koşacağı vurgulanır (2000h: 116).

Ahmet Mithat’a göre aynı coğrafyaya ait farklı milletlerin dil, din gibi haklarına saygı duyularak yaşaması ve bunun devamı için gösterilen çaba Osmanlı’nın diğer medeniyetlerden üstünlüğünü de göstermektedir:

Yalnız Türkün değil, şimdi Osmanlı toprağında Türk, Çerkez, Ermeni, Rum lakırdısı kalktı. O azimü’ş-şan padişah hepsine evladım, hepsine Osmanlı dedi. Bütün Osmanlılar padişahlarının kendilerine ihsan ettiği hürriyeti öyle bir minnetle telakki ettiler ki esir-i atıfet ve ihsanı oldular. Müdafaa-i vatan için açılan bayraklar altına İslam, Hristiyan denilmeyip herkes Osmanlı namıyla koştu (2000h: 116).

Ahmet Mithat’ın tespitlerine göre ister arzuladıkları için ister mağlubiyetle olsun Osmanlı hâkimiyetine girenler Osmanlılığı içten kabul etmiş, savaşlarda da Müslümanlardan farklı davranmayarak kardeşliği muhafaza etmişlerdir. Osmanlılığın kurulmasından Timur’un yaptıklarına kadar Osmanlı hükümetine dâhil olmuş gayrimüslimler devletin yaşadığı zor zamanlar ve taht kavgaları anlarında bile devletten kopmamışlardır⁷ (2013b: 27).

Türk ve Müslüman kimliklerinin Osmanlı Devleti’ne kazandırdığı kahraman tavırların başka hiçbir millette olmaması ve bunların Osmanlı kimliğiyle de birleşiyor olması, Ahmet Mithat’ın gözünde Osmanlıyı adalet ile hoşgörünün merkezi hâline getirmiştir. Çünkü Osmanlı hiçbir zaman bir İslam devleti gibi teşekkül etmemiş, kendi bünyesindeki gayrimüslimlere saygı duymuş, onlara eşitlik ilkesi içinde Osmanlılığa mahsus şekilde uygun davranmıştır. Osmanlı içinde barındırdığı diğer halkları da kabul etmiş, gayrimüslim halk Osmanlı kimliği içerisinde varlığını devam ettirebilmiştir (2013b: 22-23).

Ahmet Mithat Efendi Osmanlılığın Oğuz Karahan soyundan Gazi Ertuğrul Beyzade Osman Gazi’ye ve diğer büyük hükümdarlara dayandığını belirtir. O, böyle köklü ve güçlü bir devletin; himayesindeki diğer milletlere Osmanlılık vasıtasıyla hangi milletten olurlarsa olsunlar kendi devletlerinden daha hür yaşama imkânı ve dini faaliyetlerini daha serbest bir şekilde yerine getirme olanağı sağladığını ifade eder. Bu durumu Osmanlı Devlet anlayışının ve Osmanlılığın temeli sayar (2013b: 22-24). *Üss-i İnkılap*’ta Osmanlılık sıfatında gizli medeniyet nimeti ve hürriyetin olduğunu söyleyen Ahmet Mithat, dünya saadetinin ancak böyle olabileceğini düşünüp gayrimüslim tebaanın içten inanarak Osmanlı olup kaldıklarını vurgulamaktadır (2013b: 25).

Yazar Osmanlılığın kuvvet ve şevketini (2000d: 87), Osmanlı askerinin savaş esnasındaki medeniyete uygun, mükemmel tavırlarını (2000d: 192, 194, 196), gayrimüslimlerin rahat yaşam koşullarını (2013a: 603), Osmanlıların sahip oldukları kahramanca davranışları (2002b: 219) Osmanlı gibi muazzam ve şanlı milleti (2013a: 351), sahip olduğu hamiyeti, kudsiyetini (2013a: 541) eserlerinde dile getirir.

Ahmet Mithat Efendi’nin değindiği bir diğer nokta Osmanlı Devleti’nin sahip olduğu toplumsal yapının Doğu dışı milletlerin arzuladığı bir model olduğudur. Özellikle, toplumsal ilişkilerini asaletten vazâata dönüştürme çabasındaki Avrupa milletlerinin ulaşamadığı toplum yapısına Osmanlı uzun yıllardır sahiptir: “*Vazaat denilen asaletin mukabili olan şey Avrupa’ca yüz seneden beri vaz’ ve tesis edilmeye çalışıldığı halde muvaffakiyetin çehresi nümeyan bile olmaya başlamamıştır*” (2003c: 306).

---

⁷ Yazar; gayrimüslim Osmanlıların İskender Bey’in Arnavutluk meselesi dışında göze batacak önemli bir sorun teşkil etmediklerini, iç karışıklıkların Müslüman Osmanlılar vasıtasıyla çıktığını belirtir. Bk. Ahmet Mithat Efendi, *Üss-i İnkılap*, (Hızl. İ. N. Uysal). İstanbul, Dergâh Yayınları, 2013b, s. 30.

Diğer toplumlar tarafından bir çeşit arzu nesnesi hâline gelen Osmanlı toplum yapısı, Ahmet Mithat Efendi’ye göre Allah tarafından sadece Osmanlıya nasip edilmiş bir durumdur:

Ne sandınız ya? Vazâat-ı samime üzerine müesses olmak üzere Osmanlılıktan başka bir hey’et-i ictimaiyye daha bulunduğu cidden inanıyor musunuz? Aman etmeyiniz. Sonra bunu safderunluğunuza hamlederler. Hak taâla bu nimeti dahi yalnız Osmanlı denilen kavm-i bahtiyara nasip eylemiştir (2003c: 307).

Din

İslamiyet içerisinde taşıdığı kurallar bütünüyle *ilerici bir toplum sistemini* önermektedir (Mardin, 1992: 26). Muhtevasında bulunan demokrasi, adalet kavramı onu modern zamanların ihtiyaç duyduğu sistem hâline getirmektedir. Bu yönüyle İslamiyet, Ahmet Mithat’ın eserlerinde geniş yer kaplamaktadır. Bu konuda *Müdafaa, İstibşar, Beşair ve Nizâ-ı İlm ü Din* isimleriyle kitaplar da kaleme almıştır (Okay, 2017: 283).

Ahmet Mithat birçok eserinde İslam’ı öne çıkaran, onu yücelten bir tavır içindedir. Sosyal hak ve sorumlukların, siyasi yükümlülüklerin İslamiyet’in içerisinde doğduğu, İslamiyet’in terakki yolunu açtığı, ilerlemenin önünde İslam’ın bir engel olmadığını yeri her geldiğinde savunur⁸. *Avrupa’da Bir Cevalan*’da İslamiyet’in terakkiyi desteklediğini belirtir: “*Terakkiyat-ı hazıra-i medeniyete İslamiyet’in muhalif olması şöyle dursun bilakis İslamiyet terakkiyat-ı mezkûreyi tavsiye ve tervicde dahi bulunuyor*” (2015: 303).

Ahmet Mithat için İslam toplumları zaten medeniyete ulaşmış ve ilerlemiş milletlerdir. Medeniyete sahip olmak için İslam dinine sahip olmak yeterli görülmektedir. Yazara göre İslamiyet, medeniyetin ruhunu teşkil eder. Müslüman olmak ise medeni olmak için yeterlidir (1288: 2-3). Avrupa sadece Müslümanlardan öğrendikleri bu medeni hâlleri taklit ederek kendilerini ileri taşımıştır. Bu düşüncesinin en güçlü ifadesi *Ahmet Metin ve Şirzat* romanıdır. Romanda Müslüman izleri Avrupa’da aranır. Bilim ve teknikte bir zamanlar ne kadar ileri olunduğu vurgulanır (2013a: 490-491). *İstibşar*’da ise Avrupa ülkelerinden medeni olarak tanımladığı Müslümanları, şu an Hristiyanların sahip oldukları ilerlemenin başlangıç noktası başka bir ifadeyle medeniyetlerinin kurucusu sayar. Henüz Hristiyan âlemi sekizinci yüzyılda cehalet ve vahşet içindeyken İspanya’daki Müslümanların şimdiki medeniyetin temelini kurduklarını söyler: “...*daha sekizinci asırda Hristiyanlık a’lemi henüz zalam-ı cehalet ve vahşet içinde iken İspanya’daki Müslümanlar bu şimdiki medeniyetin esasını kurmuşlardır* (Ahmet Mithat Efendi, 2018: 35).”

Paris’te Bir Türk romanında din-medeniyet ilişkisi Zekâ Bey ile bir madam ve Varonski, Belarbre arasındaki diyalogda Nasuh Efendi üzerinden ele alınmıştır. Nasuh Efendi bilimi takip eden örnek bir Osmanlıdır. Bu bağlamda Ahmet Mithat Efendi’nin Varonski’ye medeni milletlerin mutlaka Hristiyan olup olmadıklarını sorgulayan cümleler söyletmesi, onun medeniyetin Hristiyanlıktan bağımsız ele alınması gerektiği olgusunu taşıdığını göstermektedir (2000n: 349-350). Bu durum karşısındaki tavrını da

⁸ Namık Kemal bu konu ile ilgili, Fransız düşünür Ernest Renan’ın *İslamiyet ve Bilgi* makalesine karşılık İslamiyet’in bilime engel olmadığı görüşünü savunan ve Avrupa’nın İslamiyet’i tam olarak tanımadığını ifade ettiği reddiyesini kaleme alır. Bk. Namık Kemal, *Renan Müdafaaamesi*, (Yay. M. Fuat Köprülü), Ankara, Milli Kültür Yayınları, 1962.

çok net ortaya koyan Ahmet Mithat, İslamiyet hâkimiyetindeki Doğu toplumlarını önde görerek hem İslamiyet'i hem de İslam medeniyetini yüceltmektedir. Ahmet Mithat'ın temel aldığı nokta medeniyetin ilk sahiplerinin İslam toplumları olduğu, bu vasıtayla Osmanlının eski zamanlardan beri medeniyet temelleri üzerine kurulduğudur.

Ahmet Mithat Efendi İslamiyet'teki özgür düşünce ve gerçekliğe dayanarak İslamiyet'in insana dair her şeye hitap etmesi yönünü öne çıkarır: “*Yaşasın hikmet-i hukuk! Yaşasın hürriyet-i İslamiyye! Her hükmü positivisme (müsbet-i kat'îyye), her fıkrası realisme (hakikiyye) mezheb-i hikmetleri üzerine kurulmuş. Biz Avrupalılar ise idealisme (hayalî) mezhebi içinde dolaşıp ne ucunu bulabilmekteyiz, ne de ortasını!*” (2000n: 151-152). *Avrupa'da Bir Cevalan*'da Profesör Gottwald'ın Ahmet Mithat'a tavsiyeleri de bu yöndedir. İslam dininin faziletlerinin farkında olan Profesör, Ahmet Mithat'a Batılı bilim adamlarının bu konularda derin bilgilerinin olmadığı ve bu konularda bilgilendirilmeleri gerektiğini söyler. Bu söylemlerinin temeli ise terakkiyat yolunda büyük ilerleme gösteren Avrupalıların ahlaki eksikliklerini Müslümanlardan öğrenebilmeleri düşüncesidir. Ona göre Avrupa'ya ancak Müslümanlar yol gösterebilir: “*Bu çalışkan Avrupa'yı siz Şarklılar, Müslümanlar irşad eyleyeceksiniz*” (2015: 214-215). Anlaşıyor ki yazara göre Batı'nın aydınlanmasının temelinde Doğu vardır. Diğer bir deyişle Doğu ile özdeşleşen İslamiyet'in akılcılığı, özgür düşünce ortamı ve gerçeklik ilkesine dayanması; Batı ve Hristiyanlığın da kendi aydınlanmasını sağlamasının bir nedenidir.

Ahmet Mithat Efendi, İslamiyet'in insanca yaşamı önemsemesini hürriyet kavramı üzerinden de ele alır. Özellikle *Letaif-i Rivayat*'ta (2017) birçok hikâyesinde hürriyete verdiği önem ve bulunduğu yüzyılda hürriyeti sorgulama girişimi açıkça görülmektedir. Yazar hürriyeti, şahsî hürriyet olarak da değerlendirmiş; esaret, kişinin bireysel hakları, evlilik kurumu gibi konularda hürriyetle ilişkili görüşlerini okurlarına sunmuştur.

İslamiyet'te şahsî hürriyet boşanma konusunda oldukça önemlidir. Ahmet Mithat Efendi, evlilik ilişkilerini konu aldığı *Karı Koca Masalı*'nda boşanma konusunu İslamiyet'in Hristiyanlık'tan üstün yanı olarak göstermektedir: “*Elhamdülillah Hristiyan değilim ki bir karının esiri olayım veyahut karı benim esirim olsun*” (2011a: 111).

Yazara göre boşanmanın Hristiyanlık'ta olmaması toplumda gayri meşru ilişkilerin yaşanmasına yol açar. İslamiyet ise insanlık hâllerine verdiği değerle bu tür ilişkilerin önüne geçer. Mariage libre, feminizm, boşanma, drahoma, meşru olmayan ilişkilerden doğan çocukların durumunun sorgulandığı *Jön Türk* (2003b: 74, 75) romanı dışında, *Acâyib-i Âlem de* bu konulara detaylı değinen eserlerindedir. Romanda Mist Haft evlilik kurumu, boşanma ve farklı dinlerin birlikteliğini sorgular. O, evliliği esaret olarak değerlendirir. “*Bizim şeriat-ı Nasraniyyede bir kere teehhülden sonra bir daha ayrılamamak mecburiyeti ne kadar facialara sebep oluyor*” (2000a: 111). Kadın-erkek ilişkilerinin gayri meşru düzeyde yaşanmasına ve doğacak çocukların yaşadığı kötü durumlara bakılarak boşanmanın olmamasının Hristiyan toplumunu nasıl bir ahlaki çöküntüye sürüklediği vurgulanır.

Ahmet Mithat Efendi, iki tarafın da razı olması koşuluyla kadın ve erkeğin boşanabilmesinin insanın birey olarak kendi hayatına ve toplum olarak sosyal hayata katkısının farkındadır (2011a: 110-111). Çünkü hayatın insana getirilerini hesaplamak mümkün değildir ve İslam dinine göre yapılan her davranışın telafisi mümkündür.

Ahmet Mithat Efendi taaddüd-i zevcatı da İslam’ın toplumsal hayata getirdiği bir düzenleme olarak görmektedir. *Paris’te Bir Türk* romanında Nasuh taaddüd-i zevcatla ilgili bilgi verirken bu durumun İslam dininin hoşgörüsünden ve insana verdiği değerden kaynaklandığını vurgular. Ailenin devamının sağlanması, kadınları koruma çabasıyla yazar çok eşliliği meşru bir zemine oturtmakta; fuhuş olaylarını engellediği için yüceltmektedir ancak çok eşliliği bir zorunluluk değil gerekli olduğu takdirde uygulanabilecek bir eylem olarak savunmaktadır. Ama en önemlisi yazar bu kavramla İslam’ın temelindeki insanı anlama ve onu hatalarıyla kabul etme felsefesini vurgulayarak hem İslamiyet’i hem de taaddüd-i zevcatı yüceltir: “*Evet! Bu da hikmet-i İslamiyyenin nazar-ı dikkatinden uzak kalmamıştır. Kur’an hayal aleminde gezinmez. Hakikat aleminde gezinir. Binaenaleyh şimdi arz eylediğim gibi insanı, insanlığının fevkinde tasavvur etmez*” (2000n: 151).

Ahmet Mithat Efendi şahsi hürriyeti evlilik kurumu üzerinden daha belirgin biçimde ortaya koymaktadır. İslam dininin farklı dine mensup kişilerin evlenmesinde hoşgörülü davranması Ahmet Mithat tarafından İslam dininin yüceliğini gösteren bir unsurdur. Bir Müslüman’ın bir Hristiyan’la evlenmesine karşı gelinmeyeceği gibi kişi din değiştirmek zorunda da bırakılmaz. *Paris’te Bir Türk* romanında bir gayrimüslim kadın olan Virginie’nin ağzından bunun ne büyük bir hürriyet olduğu ifade edilerek diğer dinlerden üstünlüğü vurgulanmaktadır:

Nasuh: ...Sen Hristiyan olduğun halde seninle tezevvüce benim dinimin müsaadesi vardır. Hatta o halde senin Hristiyanlığını muhafazaya dahi dince borçlu olurum.

Virginie: Ne güzel mezhep! Ne büyük hürriyet! (2000n: 523).

Bu durumun güzel örneklerinden biri *Müşahedat* romanında Siranuş’un ihtida üzerine söylediği sözlerde görülür. Siranuş’un din değiştirmesinde, babasının vasiyetinde Müslümanlığa geçmesini istemesi ve evlenmek için bir Müslüman olan Refet’i seçmesinin bir tesiri olmamıştır. Çünkü Müslümanların bu konuda bir baskı uygulamadığı ve evlilik kurumu bünyesinde bunun zorunlu olmadığını bilmektedir. Bu nedenle hür iradesiyle düşünüp karar vermiş ve Müslümanlığı her yönden kabul etmeyi istediği için din değiştirdiğini belirtmiştir: “*İhtida bir başkası tarafından bende ika edilecek bir hâl değildir. İhtida doğrudan doğruya bende vuku bulacak olan ve hatta işte vukua da gelmiş olan bir hâldir*” (2000m: 365). Bu konuda diğer örnek de *Arnavutlar ve Solyotlar* romanında birbirine âşık iki genç olan Rüstem ve Eftimi arasındaki ilişkide görülür. Eftimi’yle evliliği ile ilgili Maryola’yla konuşan Rüstem “*Benim Müslümanlığım Eftimi’yi almak için asla mâni değildir. Pek çok Müslümanlar Hristiyan kızlarıyla izdivaç ediyorlar. Ali Paşanın bile Vasilgi isminde bir Hristiyan zevcesi vardır.*” (2002a: 77) cümleleriyle bir Müslüman erkek ile gayrimüslüm kadının evliliklerinin nasıl olabileceği hakkında bilgi verir. Dolayısıyla İslam dininin hoşgörüsü vasıtasıyla iki genç âşık, evlilik ve inançları çerçevesinde düşünüp karar verebilme şansını yakalamışlar (2002a: 111).

Görüldüğü gibi Ahmet Mithat Efendi’nin eserlerinde İslam dini önemli rol oynamaktadır. Toplumsal yaşamın sürdürülebilirliği noktasında İslam’ın dinî doktrinlerine ihtiyaç duyan, dinin birleştirici etkisine başvuran ve İslami ahlak öğretilerinin sağladığı sosyal faydayı benimseyen yazar İslam’ı birçok eserinde vurgulamıştır. Eserlerinden hareketle Avrupa medeniyetinin Müslüman medeniyeti üzerine kurulu olduğu, Hristiyanlığın temelini oluşturan değerlerin İslamiyet’le geldiği,

İslamiyet'te özgür düşünce ve hürriyet kavramlarının varlığı ile İslamiyet'in yarattığı hoşgörü ortamının vurgulandığı açıkça görülmektedir. O; İslam dininin terakkiye engel olmadığı, Batı medeniyetinin temellerini İslam dininin oluşturduğu, İslam adaleti ve hoşgörüsüyle bireye özgür hareket etme ortamı sağladığı; bu nedenle İslam dininin Doğu topraklarını cazibe merkezi hâline getirdiğini ele alır ve güçlü bir şekilde savunur.

Sonuç

Nostalji, Ahmet Mithat anlatılarında *şimdi* ve *geleceğin* inşa aracı olarak kullanılmaktadır. Tarih onun için önemli bir bağıdır. Yazarın Osmanlı'nın güçlü tarihi anlarını, tarihe mal olmuş kişileri şimdiye taşıyarak ihtişamlı Osmanlı tarihinin sürekliliğini arzuladığı ve bu sürekliliğin Osmanlı kimliği ile güçlenebileceği anlayışını taşıdığı belirgindir. Bu tespitler doğrultusunda geçmişin yeniden inşasına dayalı bu sürecin yazarda *şimdi* ve *geleceği* kurgulama davranışına dönüştüğü gözlenmektedir. Osmanlı ve Türklerin kökenlerinin dayandığı noktalar, Osmanlı üst kimliği, Osmanlı toplum yapısı, Osmanlı bireyinin ele alınışı ve İslam dininin topluma sağladığı hoşgörünün vurgulandığı; yazarın bu konularda Doğu'yu yücelttiği tespit edilmiştir.

Ahmet Mithat Efendi Doğu medeniyetinin her şeyin temelini oluşturduğunu vurgulamaktadır. Ona göre Doğu medeniyeti diğer medeniyetlerin de zeminini oluşturur. *Ahmet Metin* ve *Şirzat* romanı bu fikrin savunulduğu en önemli metinlerdendir. Ahmet Metin Osmanlı kökleri, İslam medeniyeti ve Türk'ün izlerini, geniş bir coğrafya ve derin bir tarih içerisinde arar. Türklerin kökenlerini Hz. Nuh'a kadar götürür. Türk ve Türklük kavramlarını yüceltir.

Ahmet Mithat Efendi Osmanlılığı devletin bekası ve ferdin refahı için elzem olarak görmektedir. Ona göre Türklük ve Müslümanlıkla birleşince daha da güçlü hâle gelen kimlik; köklü bir geçmişi, adaleti, hoşgörü ortamını ifade etmektedir. Bu nedenle yazar her fırsatta Osmanlı ve Osmanlıya ait gördüklerini yüceltir. Osmanlı yönetim biçimi ve padişahlığı medeni toplumlara uygun bir idari mekanizma olarak vurgular. Hürriyet, eşitlik ve kanunlar arasındaki dengeye dayanarak medeni bir oluşum olarak tabir ettiği Osmanlı yönetimini savunur.

Yazara göre Osmanlı Devleti; yönetimi ve İslamiyet'e dayalı hoşgörü sistemiyle Doğu dışı toplumlara oranla hem kendi vatandaşı hem de gayrimüslimlere daha iyi bir hayat taahhüt eder. Bunun kanıtı olarak farklı milletlerin yüzyıllarca bir arada yaşamasını örnek göstermektedir. Hâkimiyeti altındaki milletlere hürriyet, adalet ve yaşanabilir bir coğrafya ile güçlü bir medeniyet sunar. Bu özelliklerinden dolayı gayrimüslimler için cazibe merkezi hâline gelen devlet; birçok gayrimüslimin yaşamayı arzuladığı toprakların timsalidir.

Ahmet Mithat Efendi, Osmanlılığı ele alırken kimlik ve bireyin yanında toplum yapısına da dikkat çeker. Ona göre Osmanlı; bireyin soyluluk ve asalete dayalı olarak konumlandırılmadığı insancıl bir sisteme sahiptir. Sosyal tabakalar arası geçişler mümkündür. Bireyler özelliklerine göre farklı statülerde bulunabilir, yükselebilir, devletin önemli teşkilatlarında yer alabilir. Bu özelliğiyle yazar Osmanlıyı diğer devletlerin arzuladığı bir konumda görmektedir.

Türklük, Osmanlı kimliği, Osmanlı toplum yapısı, esarete bakış konuları dışında yazarın özellikle üzerinde durduğu konulardan biri de İslamiyet'tir. İslamiyet'in terakkiye engel olmadığı, adalet ve hoşgörü ortamı yarattığını savunarak; İslamiyet-

terakki ilişkisi, hürriyet, çok eşlilik, ihtida konularını ele alır. İslam dinini bireye sağladığı insani yaşam şartları ve ahlaki unsurları bakımından yüceltir.

Yukarıda da görüldüğü gibi nostalji yazarın hem fikrî eserleri hem de kurgu metinlerinde güçlü bir inşa aracı olarak yer almaktadır. Yazar ihtişamlı Doğu medeniyeti algısının devamını arzulamaktadır.

Kaynakça

- Ahmet Mithat Efendi. (2000a). *Acâyib-i Âlem*. (Hzl. K. Yetiş). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2000b). *Çengi*. (Hzl. E. Ülgen). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2000c). *Felâtn Bey ile Râkım Efendi*. (Hzl. N. Birinci). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2000d). *Gönüllü*. (Hzl. E. Ülgen). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2000e). *Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar*. (Hzl. A. Ş. Çoruk). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2000f). *Hayret*. (Hzl. N. Sağlam). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2000g). *Henüz 17 Yaşında*. (Hzl. N. Sağlam). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2000h). *Kafkas*. (Hzl. E. Ülgen). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2000k). *Karnaval*. (Hzl. K. Yetiş). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2000m). *Müşahedat*. (Hzl. N. Birinci). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2000n). *Paris'te Bir Türk*. (Hzl. E. Ülgen). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2000p). *Vah*. (Hzl. K. Yetiş). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2002a). *Arnavutlar Solyohtar*. (Hzl. N. Sağlam). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2002b). *Demir Bey yahut İnkişaf-ı Esrâr*. (Hzl. M. F. Andı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2002c). *Menfa*. (Hzl. H. İnci). İstanbul: Arma.
- Ahmet Mithat Efendi. (2003a). *Gürcü Kızı yahut İntikam*. (Hzl. K. Yetiş). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2003b). *Jön Türk*. (Hzl. K. Yetiş). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2003c). *Mesail-i Muğlaka*. (Hzl. K. Yetiş). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2011a). *Beliyat-ı Mudhike ve Karı Koca Masalı*. (Hzl. N. Esen). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2011b). *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar*. (Hzl. F. S. İnceoğlu ve Z. Süslü Berktaş). İstanbul: Klasik.
- Ahmet Mithat Efendi. (2013a). *Ahmet Metin ve Şirzat*. (Hzl. F. Gökçek ve Ö. Nemitlu). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2013b). *Üss-i İnkılap*. (Hzl. İ. N. Uysal). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2015). *Avrupa'da Bir Cevelan*. (Hzl. N. A. Pala). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2017). *Letaif-i Rivayat*. (Hzl. F. Gökçek ve S. Çağın). İstanbul: Çağrı.
- Ahmet Mithat Efendi. (2018). *İstibşar*. (Hzl. K. Savaş). İstanbul: Çizgi.
- Ahmet Mithat Efendi. (24 Eylül 1288). İttihad-ı İslam Hakkında Gerek Osmanlıların Gerek Avrupalıların Yanlılıkları ve Aldanıları, *Bedir*, 1. Sene, 8 Numara, 1-8.
- Boym, S. (2007). Nostalgia and Its Discontents. *The Hedgehog Review*, 9(2), 7-18.
- Boym, S. (2009). *Nostaljinin Geleceği*. İstanbul: Metis.
- Davis, F. (1979). *Yearning for Yesterday*. The Free Press.
- Dillon, S. (2017). *Palimpsest*. (Çev. F. B. Aydar). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Freeden, M. (2011). *İdeoloji*. (Çev. H. Gür). Ankara: Dost.
- Gökçek, F. (2017). *Küllerinden Doğan Anka*. (2. bs.). İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Holak, S. L., Havlena, W. J. ve Matveev, A. V. (2006). Exploring Nostalgia in Russia: Testing the Index of Nostalgia-Proneness. *European Advances in Consumer Research*, 7, 195-200.
- Holbrook, M. B. ve Schindler, R. M. (1991). Echoes of Dear Departed Past: Some Work in Progress on Nostalgia. *Advances in Consumer Research*, 18, 330-333.
- Homeros. (2020). *Odysseia*. (11. bs.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Mardin, Ş. (1992). *Türkiye'de Din ve Siyaset*. (2. bs.). İstanbul: İletişim.
- Miyazawa, K. (2012). The More She Longs for Home, The Farther Away it Appears: A Paradox of Nostalgia in a Fulani Immigrant Girl's Life. *Journal of Curriculum Theorizing*, 28(1), 59-72.
- Namık Kemal. (1962). *Renan Müdafaaanamesi*. (Yay. M. F. Köprülü). Ankara: Milli Kültür.
- Okay, O. (2017). *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*. (5. bs.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Özcan, A. (2007). Osmanlılık. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 33; 485-487. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sedikides, C., Wildschut, T., Arndt, J. ve Routledge, C. (2008). Nostalgia: Past, Present, and Future. *Current Directions in Psychological Science*, 17(5), 304-307.
- Shaw, S. J. ve Shaw E. K. (1983). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye. C. II*. (Çev. M. Harmancı). İstanbul: E Yayınları.
- Stauth, G. ve Turner, B. S. (1992). Nostalji, Postmodernizm ve Kitle Kültürü Eleştirisi. (Çev. M. Küçük). *Birikim Dergisi*, 33, 62-70.
- Stewart, S. (1993). *On Longing: Narratives of the Miniature, the Gigantic, the Souvenir, the Collection*. Durham: Duke University Press.
- Tannock, S. (1995). Nostalgia Critique. *Culturel Studies*, 9(3), 453-464.
- Tanpınar, A. H. (2012). *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. (19. bs.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tüzer, İ. (2014). *Ahmet Mithat Anlatılarında Kimlik İnşası ve Modernizm*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Wildschut, T., Sedikides, C., Arndt, J. ve Routledge, C. (2006). Nostalgia: Content, Triggers, Functions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91(5), 975-993.
- Yıldız, A. (1999). *Ahmet Mithat Efendi'nin Hikâye, Roman ve Tiyatrolarında İnsan*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.